

<https://doi.org/10.15407/socium2025.03.073>
УДК 332.1:316.4:005.334:575.1+913.4(477)(045)

Creative Commons Attribution 4.0 International

Калашнікова Т.М., канд. екон. наук, ст. наук. співроб., провідний науковий співробітник відділу соціально-економічної безпеки, Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України, бул. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна, email: tatank@meta.ua, ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-7963-3155>,

Шелудько Н.М., д-р екон. наук, проф., головний науковий співробітник відділу соціально-економічної безпеки, Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України, бул. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна, email: n.sheludko@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6936-3158>, Scopus Author ID: 44661985200,

Герасименко І.В., головний інженер відділу соціально-економічної безпеки, Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України, бул. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна, email: irina_gera@ukr.net, ORCID iD: <http://orcid.org/0009-0001-6465-7605>

РЕЗИЛІЄНТНІСТЬ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ¹

У статті запропоновано аналіз змін, які інспіровані тим, що в умовах зовнішньої збройної агресії істотним чином змінилась якість життя населення України. Автори статті ставлять собі за мету обґрунтування ролі соціального захисту як структуроутворюючої домінанти резилієнтності якості життя населення в умовах перманентних зовнішніх загроз, для чого досліджують резилієнтність якості життя населення з використанням сучасного категоріального апарату. Методологічну основу дослідження становлять сучасні підходи з питань резилієнтності соціально-економічних процесів і структур. Обґрунтовано роль соціального захисту як домінанти резилієнтності якості життя населення України в умовах перманентної дії зовнішніх викликів і загроз. Особливу увагу приділено обґрунтуванню взаємозв'язку соціального захисту та резилієнтності якості життя населення. Сформовано концептуальні та структурні підходи до підвищення резилієнтності соціуму через соціальний захист. Автори розробляють у статті аргументовані рекомендації щодо заходів державної політики структуроутворення резилієнтності якості життя населення України в умовах зовнішніх загроз. Отримані результати пропонується в подальшому використати як основу для подальших досліджень у сфері соціальної економіки та державної політики в умовах посткризової трансформації.

Ключові слова: якість життя населення, резилієнтність, соціальний захист, ризики, кризи.

Kalashnikova T.M., candidate of Econ. Sci., Leading Researcher at the Department of Social and Economic Security, Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine, 60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine, email: tatank@meta.ua, ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-7963-3155>,

¹ Статтю підготовлено у межах виконання НДР “Домінанти соціально-екологічного структуроутворення резилієнтності якості життя населення України в умовах зовнішніх загроз” (Етап I “Оцінка та аналіз резилієнтності якості життя населення та структурних соціально-економічних зрушень в Україні під впливом зовнішніх загроз”) (номер держреєстрації 0125U000548).

© Калашнікова Т.М., Шелудько Н.М., Герасименко І.В., 2025

Sheludko N.M., Dr. of Econ. Sci., Professor, Chief Research Fellow at the Department of Social and Economic Security, Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine, 60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine, email: n.sheludko@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6936-3158>,

Gerasyenko I.V., Chief Engineer at the Department of Social and Economic Security, Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine, 60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine, email: irina_gera@ukr.net, ORCID iD: <http://orcid.org/0009-0001-6465-7605>

RESILIENCE OF THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION: THE ROLE OF SOCIAL PROTECTION

The article proposes an analysis of changes to the quality of life of the Ukrainian population under conditions of external armed aggression. The authors aim to demonstrate the importance of social protection in maintaining the quality of life of the population in the face of ongoing external threats. To achieve this, they examine the resilience of the population's quality of life using contemporary conceptual frameworks. The study's methodology is based on contemporary approaches to the resilience of socio-economic processes and structures. The article substantiates the role of social protection as a dominant factor in the resilience of the quality of life of the Ukrainian population under constant external challenges and threats. Particular attention is paid to justifying the interrelationship between social protection and the resilience of the population's quality of life. Conceptual and structural approaches to enhancing resilience have been formulated, and the authors have developed well-founded recommendations for state policy measures to build resilience in the quality of life of Ukraine's population in the face of external threats. The obtained results are proposed as a basis for further research in the fields of social economics and state policy in the context of post-crisis transformation.

Keywords: *quality of life of the population, resilience, social protection, risks, crises.*

У загальному розумінні якість життя є комплексним поняттям, що включає не тільки рівень доходу, фінансову стабільність, можливість доступу до матеріальних благ, але й фізичне здоров'я людини, її психологічний комфорт, соціальні взаємини, особистісний розвиток і загальне відчуття задоволення від життя.

Звісно, оцінка якості життя може залежати від індивідуальних очікувань, уподобань, критеріїв і цінностей, хоча сучасна наука і практика мають в своєму арсеналі чимало напрацювань у цій частині [1–5] (як за об'єктивними², так і за суб'єктивними³ показниками).

Водночас, в умовах катастроф, криз, шоків – як індивідуальних (стосуються окремого індивіда, домогосподарства), так і локальних (проявляються на рівні громади, регіону, країни) або навіть глобальних – рівень якості життя може поступово або стрімко змінюватись. За таких обставин виникає потреба оцінити здатність індивіда зберегти або відновлювати якість життя, незважаючи на несприятливі події або стресові ситуації, та пристосовуватися до змін – тобто якщо вимірювати на мікрорівні, то на-

² Наприклад, рівень доходу, зайнятість, наявність власного або орендованого житла, доступ до послуг (освітніх, медичних та ін.) тощо.

³ Задоволеність життям, почуття безпеки, довіра до інституцій тощо.

скільки швидко людина здатна долати життєві труднощі, стреси та конфлікти і відновлюватися після них.

Наразі у контексті розуміння дії механізмів стресостійкості та відновлення поширеним є еволюційний підхід, який є близьким до поняття адаптації. Дослідники, які обирають еволюційний підхід, розглядають здатність системи підтримувати довгостроковий розвиток і витримувати різні збурення шляхом адаптації та перебудови своєї структури як її резилієнтність. За еволюційного підходу резилієнтність системи розглядається як безперервний процес, а не як повернення до рівноваги або відновлення сталого стану⁴. Тобто на макрорівні це здатність системи протистояти збуренням і адаптуватися, зберігаючи при цьому свої основні функції, структуру, риси і способи взаємодії своїх складових.

Виникає питання, чи є доречним еволюційний підхід у випадку, коли йдеться про резилієнтність якості життя? Відповідь на це запитання можна сформулювати з розуміння, що якість життя є не просто процесом, а динамічним процесом як на індивідуальному рівні, так і на рівні території або держави [8].

Процес споживання благ, який лежить в основі відтворення фізичного тіла (продуктів харчування, води, медикаментів, харчових добавок, безпосередньо медичного обслуговування) та формування бази якості життя – предметів споживання першої необхідності, одягу, меблів, житла, засобів пересування, побутової техніки тощо – є циклічним. Це можуть бути доволі короткі цикли (наприклад, коли йдеться про харчування) і досить довгі, коли йдеться про придбання або зміну житла. Рушійною силою цього споживання є людина та її потреби, які еволюціонують як у часі – від дитини до людини похилого віку, – так і якісно, тобто змінюючи свій споживацький вибір і розуміння прийнятної для себе норми в сфері якості життя як індивіда, що задовольняє свої первинні та вторинні потреби певним чином. І тут ми виявляємо як вплив еволюції, так і пристосування до життєвих обставин, які детермінують еволюцію бажань індивіда.

Отже, *резилієнтність якості життя* – це здатність індивідів або домогосподарств зберігати та відновлювати прийнятний рівень життя і добробуту в умовах потрясінь, спричинених природними катастрофами, епідеміями, війнами, економічними шоками або інституційними змінами.

Резилієнтність якості життя є перспективною науковою категорією, яка активно розвивається, набуває методологічного та практичного змісту, особливо в контексті протистояння багатоаспектним, довгостроковим кризам, які наразі властиві Україні.

⁴ Своєю часу поняття “резилієнтність” було застосовано К. Холлінгом для описання динаміки екологічних систем. При цьому він розрізняв резилієнтність і стабільність, зазначаючи, що стабільність – це здатність системи повернутися до рівноважного стану після тимчасового збурення, при цьому чим швидше вона до нього повертається й менше коливається, тим стабільнішою вона буде [6; 7].

Досліджуючи міжнародну практику⁵, можна помітити, що у звітах WHO, UNDP та OECD дедалі частіше з'являється поняття “resilient well-being”, яке позначає стійку здатність суспільства підтримувати базовий добробут попри шоки. Як відповідь на виклики українських реалій, вітчизняні науковці активно включають резилієнтність до моделі якості життя як змінну, що характеризує рівень адаптації, особливо в соціології, психології та соціальній політиці. Вже наявні і в українській царині відповідні напрацювання з цього напрямку: так, в Інституті демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України кілька років поспіль здійснюються комплексні дослідження якості життя та резилієнтності українського суспільства [9; 10]. Втім слід визнати наявність браку науково-методичних розробок в частині розуміння нинішніх загроз та їх наслідків для якості життя населення в Україні.

Метою статті є обґрунтування ролі соціального захисту як структуроутворюючої домінанти резилієнтності якості життя населення в умовах перманентних зовнішніх загроз.

Соціальний захист населення слід розглядати як соціальний інститут, функціонування якого спрямоване на забезпечення базових потреб населення, особливо його вразливих груп, в умовах економічних, соціальних, природних ризиків. Виокремлюють такі інституційні форми соціального захисту:

- соціальне страхування (пенсії, допомога по безробіттю тощо);
- соціальна допомога, соціальне забезпечення, соціальні послуги (допомога малозабезпеченим, житлові субсидії тощо);
- доступ до базових послуг (охорони здоров'я, освіти, житла тощо).

Взаємозв'язок соціального захисту та резилієнтності якості життя має декілька рівнів:

1. Індивідуальний рівень, на якому відбувається особистісна взаємодія із системою соціального захисту та протекція індивідуальних ризиків у випадку втрати звичного рівня та способу життя. Такий доступ до соціальної підтримки дозволяє людям швидше відновлюватися після втрат (наприклад, після втрати доходу, роботи або житла). Розуміння, що існує система державного піклування та практика отримання такого захисту, сприяє психологічній стійкості, знижує рівень стресу, сприяє підвищенню соціальної та економічної безпеки населення.

2. Рівень локальної спільноти (громади), де підтримка вразливих груп знижує соціальну напруженість і ризики конфліктів. Можливість отримання соціальних послуг у громаді або адресної грошової допомоги сприяє соціальній згуртованості та довірі.

3. Державний рівень, на якому встановлюється комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, настанов, що регулюють сферу соціального захисту. Реалізація функцій соціального захисту в Україні здійснюється соціально-економічними інститутами, які створюються державою з метою забезпечення соціальної безпеки, стабільності соціально-економічного розвитку країни. Ефективність сис-

⁵ Resilience, reliance, readjustment: How Ukrainians are coping with the war. World Bank. 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2024/06/11/resilience-reliance-readjustment-how-ukrainians-are-coping-with-the-war>

темного соціального захисту населення зміцнює легітимність держави та довіру до її інститутів. З погляду резилієнтності вони відіграють роль буфера в періоди економічних спадів, пандемій, природних катастроф.

Підвищення резилієнтності соціуму через соціальний захист проявляється через:

- зниження вразливості, тобто тут важливою є підтримка малозабезпечених, осіб похилого віку або з інвалідністю та інших груп населення, які потребують особливої уваги, що знижує ризик соціальної ізоляції та бідності; надання адресної допомоги, субсидій і підтримка вразливих груп (переселенців, ветеранів тощо) допомагають уникнути маргіналізації, що зміцнює суспільну згуртованість;

- стабілізацію суспільства, що допомагає уникнути соціальної напруженості, особливо в періоди реформ та економічних змін, війн;

- зміцнення довіри до держави, де ефективна та прозора система соціального захисту підвищує легітимність державних інститутів і сприяє громадянській активності;

- адаптацію до змін і зовнішніх викликів, адже програми соціальної підтримки сприяють адаптації населення до нових умов (зокрема це стосується безробітних, переселенців, які постраждали від бойових дій тощо);

- спроможність системи соціального захисту до швидкої реакції через мережу своїх інституцій шляхом використання інструментів екстрених виплат, соціальної підтримки сімей тощо.

Опосередкований вплив на резилієнтність соціальний захист здійснює через:

- формування довіри до держави, оскільки ефективна система соціального захисту зміцнює віру громадян в інститути, що є ключовим фактором для згуртованості суспільства;

- розвиток людського капіталу, бо доступ до освіти, медицини та соціальної допомоги сприяє розвитку потенціалу громадян, підвищуючи їхню здатність долати труднощі;

- підтримку родин як “ядер стійкості”, де сучасні підходи акцентують увагу на підтримці сім’ї як базового осередку суспільства, що посилює профілактичну функцію соціальної політики.

За даними досліджень Світового банку та ООН, країни з розвинутими системами соціального захисту швидше відновлюються після економічних криз. Так, у період пандемії COVID-19 країни з гнучкими механізмами соціальної підтримки (зокрема Німеччина, Канада) продемонстрували високий рівень соціальної стійкості. Водночас у країнах, що розвиваються, програми умовних грошових трансфертів сприяли зниженню бідності та зміцненню соціальної мобільності – наприклад, “Сімейна стипендія” (Bolsa Família) у Бразилії.

Зокрема, у Доповіді “Максимізація впливу: перетин соціального захисту та стійкості. Короткий огляд політики ВПП щодо соціального захисту та стійкості” від 2004 р., яку створено під егідою Всесвітньої продовольчої програми ООН, досліджуються взаємодоповнюючі та взаємопов’язані ролі, які соціальний захист і стійкість можуть відігравати в розвитку та взаємозв’язку між гуманітарною допомогою, розвитком і миром.

На думку авторів доповіді [11], соціальний захист і резилієнтність є концепціями, які взаємно доповнюють одна одну, особливо у контексті гуманітарно-розвиткового підходу. Оскільки соціальний захист і стійкість посилюють здатність людей, домогосподарств, спільнот і систем справлятися з шоками, вони поєднують гуманітарне та розвиваюче програмування. Обидві мають потенціал покращити добробут людей, проте соціальний захист – це набір програмних інструментів, тоді як резилієнтність – це проміжний результат. Для Всесвітньої продовольчої програми інтегрована програма стійкості є центральною у напрямі досягнення цього результату, і стійкість – це одна з багатьох цілей, яку прагнуть досягти через соціальний захист, тоді як безпосередньо соціальний захист – це єдиний набір інструментів, які можна використовувати для зміцнення стійкості.

Відповідаючи на запитання: “Що таке соціальний захист і як він може сприяти стійкості?”, автори доповіді зазначають, що бідність, з якою може боротися соціальний захист, може бути багатовимірною і охоплювати як нестачу у задоволенні харчових та інших основних потреб, так і проявляти себе через вразливості, які, зокрема, пов’язані з кліматичними або економічними шоками, а також з індивідуальними подіями в життєвому циклі. Відповідно, боротьба із соціальним виключенням передбачає боротьбу з нерівністю.

Соціальний захист має потенціал допомогти побудувати стійкість через свої дві основні галузі – соціальну допомогу та соціальне страхування, – а також через наявність ефективних систем соціального захисту [11, р. 7–14]:

1. Шляхом збільшення індивідуальних або домогосподарських запасів “капіталів” або активів (соціальна допомога). Інтервенції соціального захисту можуть сприяти зміцненню стійкості людей (індивідів, домогосподарств, спільнот). Це є відображенням індивідуалізованого підходу у соціальному захисті: виявлення дефіцитів (наприклад, бідності за доходами) на індивідуальному або домашньому рівні та надання цільових рішень – таких як грошові перекази для людей з низьким доходом або вразливих людей. Інтервенції соціальної допомоги зазвичай спрямовані на такі економічно неактивні вразливі групи, як діти, люди похилого віку та особи з інвалідністю, а не на працюючих дорослих, які часто є мішенню програм, що сприяють зміцненню стійкості.

2. Шляхом впровадження механізмів захисту від шоків (соціальне страхування). Другою категорією соціального забезпечення (після соціальної допомоги) є соціальне страхування, яке може забезпечити захист від певних небезпек. Так, страхування на випадок безробіття забезпечує часткову компенсацію доходу після втрати роботи. Під час локдаунів COVID-19 формально працевлаштовані особи, які могли отримати страхування на випадок безробіття, виявилися більш стійкими, ніж самозайняті та неформально працевлаштовані працівники, які не мали такого страхування. Інші фінансові інструменти включають асоціації заощаджень і кредитів у селах, кооперативні фонди, пов’язані з кредитами страхування. Зокрема у ситуації, коли “погодні шоки” завдають удару по природному капіталу (урожаю та худобі), фінансовий капітал фермерів (і продовольча безпека домогосподарств відповідно) можуть бути захищені страхуванням урожаю, прив’язаним до погодних показників, або страхуванням худоби, заснова-

ним на спеціальних індексах. Засоби до існування та фізичні активи також можуть бути захищені за допомогою схем “гарантії зайнятості” (тут йдеться про програми соціального захисту, які забезпечують гарантії зайнятості для тих, хто може працювати, коли ринок праці цього не забезпечує – зазвичай з акредитованим навчанням), які підтримують або будують інфраструктуру громади під час щорічного голодного сезону або після шоку.

3. Шляхом зміцнення систем підтримки, на які можуть покладатися особи та домогосподарства у разі необхідності (тобто системи соціального захисту). У нестабільних умовах добре функціонуюча система соціального захисту може бути ефективним механізмом, який сприяє побудові резилієнтності – особливо якщо вона еволюціонує від тимчасової гуманітарної допомоги до регулярного надання соціального захисту, за умови, що вона надійно забезпечує адекватну допомогу людям, які її потребують, у момент, коли це потрібно. Страхові механізми, які виплачуються у випадках шоків, можуть бути головними компонентами будь-якої системи соціального захисту, яка має на меті укріплення стійкості. Домогосподарство буде більш стійким, якщо має гарантований доступ до страхових систем або захисних мереж від усього спектра таких обставин, визначених Конвенцією Міжнародної організації праці (мінімальні норми) 1952 р., таких як безробіття, хвороба, нещасний випадок на роботі, материнство та вихід на пенсію; крім того, домогосподарство буде значно стійкішим до так званих ідіосинкратичних шоків. Водночас важливими є розмір мінімальних соціальних стандартів, що переважно пов’язані з ефективністю функціонування ринку праці та відносинами кожної особи з ним, – види виплат, спричинених травмами на роботі, втратою роботи, виходом на пенсію тощо. Слід зазначити, що стійкість повинна бути розвинута проти якомога більш широкого спектра шоків. Це також вимагає постійного аналізу ризиків у контексті запобігання шкоди в уразливих і конфліктних умовах, які політики можуть не враховувати, і які ненавмисно можуть сприяти підриву та порушенню місцевих механізмів підтримки, закріпленню маргіналізації та виключенню серед інших ризиків.

Низка міжнародних емпіричних досліджень [12; 13] підтверджує тезу про позитивний вплив соціального захисту на стійкість населення до шоків⁶. Зокрема, Ф. Отчере і С. Ханда [12] у дослідженні стосовно ефективності грошових трансфертів у Малаві показали, що здійснення регулярних виплат значно підвищує індекс резилієнтності домогосподарств, особливо серед найбідніших верств населення. Безумовні грошові перекази збільшили відповідний індекс стійкості на 12 пунктів, або на 30%, порівняно із середнім базовим значенням індексу. Результати дослідження показують, що невеликі, регулярні, передбачувані грошові перекази найбіднішим домогосподарствам не лише захищають поточне споживання, але й можуть зміцнювати стійкість і захищати від майбутніх потрясінь.

⁶ ASPIRE: The Atlas of Social Protection Indicators of Resilience and Equity. URL: <https://www.worldbank.org/en/data/datatopics/aspire>

У дослідженні Світового банку “ASPIRE: атлас показників соціального захисту, резилієнтності та рівності”⁷ представлено широке коло даних щодо охоплення, адекватності та ефективності програм соціального захисту у 140 країнах, зокрема показники резилієнтності.

У звіті Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) “Мегатренди та майбутнє соціального захисту” за 2024 р. представлено підсумок мегатенденцій, що впливають на системи соціального захисту в країнах ОЕСР. Автори звіту показують, яким чином соціально-демографічні, економічні, технологічні та екологічні зміни впливатимуть на форму та фінансування соціального захисту в найближчі десятиліття. У центрі уваги дослідників перебуває питання викликів, які названо мегатрендами. Вони створюють нові виклики для систем соціального захисту, впливають на охоплення, ефективність і джерела фінансування соціального захисту сьогодні та у майбутньому. З метою обґрунтування прийдешніх реформ цей звіт представляє широкий огляд наслідків старіння населення; змін у моделях пропозиції робочої сили; нових форм зайнятості та тих, які виникають; змін у складі домогосподарств і неоплачуваної роботи; впливу нових технологій на зайнятість і заробітну плату; впливу зміни клімату та переходу до нульового рівня викидів на системи соціального захисту в країнах ОЕСР. Автори пропонують до обговорення ряд висновків щодо перспектив розвитку системи соціального захисту в світлі “мегатрендів” [13]:

1. *Старіння населення обмежує соціальний захист як з точки зору внесків, так і з точки зору витрат.* Перша тенденція – це швидке зростання кількості людей віком старше ніж 65 років, скорочення чисельності населення працездатного віку та збільшення витрат на пенсії, охорону здоров'я та довгостроковий догляд. Країни ОЕСР відреагували на неї підвищенням встановленого законом пенсійного віку, що має бути підкріпленим заходами, які сприяють подовженню трудової діяльності.

2. *Залученість жінок до робочої сили розширюється, тоді як чоловіки дедалі частіше працюють неповний робочий день.* Рівень участі жінок у робочій силі зріс у середньому з 58% у 1995 р. до 66% у 2022 р. в країнах ОЕСР, тоді як частка жінок, які працюють неповний робочий день, знижується з 23% у 1995 р. до 20% у 2022 р. При цьому жінки залишаються робочою силою з нижчими доходами.

3. *Сповільнення ринку праці.* Дедалі більш поширеною стає робота за неповним робочим днем (тижнем), яка найбільше зростає в країнах, яким властивий вищий рівень доходу. Хоча зростання участі жінок у робочій силі зменшує дефіцит робочої сили та покращує їхні права на соціальний захист, зростання кількості випадків роботи неповного робочого дня серед чоловіків має протилежний ефект. Якщо ця тенденція триватиме, слід очікувати зниження сукупної пропозиції робочої сили, а це очікувано може вплинути на фінансову стабільність пенсійних систем.

4. *Виникають серйозні занепокоєння щодо виникнення нових форм праці.* Так, повільно скорочується самозайнятість в усіх країнах ОЕСР з 1950 р. Самозайняті працівники мають менший доступ до соціального захисту, тому у разі втрати доходу часто

⁷ Там само.

покладаються на виплати, що фінансуються із загального доходу. Краще узгодження внесків і виплат між формами зайнятості також допомагає запобігти зниженню витрат на оплату праці роботодавцями, обираючи умови праці з меншою кількістю прав на соціальний захист.

5. *Процес автоматизації виробництва ще не призвів до тотального скорочення робочих місць, проте зростання продуктивності, зумовлене технологіями, може підтримувати фінансування соціального захисту.* Технологічний прогрес змінює професійний склад робочої сили, але поки що немає жодних доказів, що вказують на скорочення робочих місць. Дані щодо заробітної плати неоднозначні – здається, досягнення в робототехніці дещо знизили заробітну плату постраждалих працівників, тоді як ШІ мав нульовий або незначний позитивний вплив на заробітну плату, при цьому працівники з нижчою межею розподілу заробітної плати отримали від змін більше користі. За відсутності зростання населення підвищення продуктивності праці завдяки технологічному прогресу є єдиним способом досягнення довгострокового економічного зростання, яке необхідне для подальшого фінансування державних витрат в умовах ненульової процентної ставки. Уряди можуть сприяти ситуації, щоб працівники отримували вигоду від підвищення продуктивності праці та економії коштів, які генеруються ШІ, що підтримуватиме фінансування соціального захисту, яке в багатьох країнах здебільшого залежить від доходів від праці, наприклад, через освіту та навчання або шляхом підтримки колективних переговорів. Країни можуть захотіти переглянути свої податкові схеми, якщо зростання продуктивності праці, зумовлене технологіями, здебільшого забезпечуватиметься капіталом.

6. *Запровадження “вуглецевих податків” створює додатковий простір для процесу перерозподілу доходів.* Оскільки домогосподарства з низьким рівнем доходу витрачають більшу частку свого доходу на повсякденне споживання, вони більше схильні до податків на споживання, зокрема податків на викиди вуглецю. Проте оскільки домогосподарства з вищим рівнем доходу мають вищі абсолютні витрати, а отже, і податкові зобов’язання, перерозподіл доходів від податку на викиди вуглецю порівню між домогосподарствами покращить становище домогосподарств, які перебувають на нижньому рівні розподілу доходів. Щоб отримати громадську підтримку підвищення цін на вуглець, політика компенсації має бути оперативною, прозорою та достатнього масштабу. Країни дедалі частіше використовують нові дані та цифрові технології, щоб розширити свої можливості надання виплат, які легко отримати, своєчасні та реагують на зміну обставин.

7. *Перехід до нульового рівня викидів вимагатиме заміщення доходів та активної політики на ринку праці.* Поточні оцінки прогнозують дещо негативний вплив переходу до нульового рівня викидів на зайнятість. Працівники галузей з високим рівнем викидів у середньому частіше мають низький рівень освіти та менше беруть участь у навчанні протягом усього життя, але отримують порівняно високу заробітну плату. Вони частіше є старшими за віком чоловіками та частіше проживають у сільській місцевості, ніж пересічний працівник, що поєднує високі витрати на перерозподіл робочих місць і ризики тривалого безробіття. Доступні та адекватні схеми страхування на випадок безробіття є першою лінією захисту, але постраждалим працівникам може

знадобитися суттєва перекваліфікація, а після повторного працевлаштування вони можуть зіткнутися з нижчою заробітною платою. Можуть також знадобитися додаткові політики підтримки доходів.

8. *Зміни у кліматі можуть провокувати додаткову модернізацію (підтримку) житла.* Адаптивний ремонт будинків вимагає значних початкових інвестицій, а для орендованого житла існує розрив між витратами, які несуть орендодавці, та вигодами, які отримують орендарі. Тому можуть знадобитися програми для малозабезпечених домогосподарств та орендарів. Зокрема райони, які постраждали від втрати “коричневих” робочих місць або погіршення стану навколишнього середовища, ймовірно, потребуватимуть державної підтримки для переселення. Для деяких районів можуть знадобитися так звані програми “керованого відступу” та / або викупу житла, а отже, збільшення державних інвестицій у соціальне житло, громадський транспорт, освітню інфраструктуру та інші соціальні послуги може бути необхідним у громадах, до яких переїжджають працівники.

З огляду на це, доволі багато сучасних мегатенденцій є властивими й українським реаліям, а ведення бойових дій на території держави додають проблем з біженцями, розміщенням тимчасово переміщених осіб на нових місцях проживання – і тут світовий досвід вирішення проблем з кліматичними біженцями є доволі доречним, особливо з прикладами залучення механізмів соціального захисту.

Ряд вітчизняних дослідників, зокрема Т.П. Гітис, Є.Т. Чемерис, В.І. Антонова, А.С. Носаньова наочно показують [14], що соціальний захист в Україні впливає на рівень доходів, доступ до базових послуг і демографічну стійкість. Проте система потребує модернізації, вирішення проблем у сфері соціального захисту населення України, а також впровадження комплексу таких заходів: запровадження своєчасного виявлення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; вдосконалення системи соціального обслуговування; надання пільг у розмірі, що є достатнім для забезпечення нормальної життєдіяльності особи; сприяння перепідготовці та підвищенню кваліфікації молоді, запобігання негативним проявам у молодіжному середовищі; створення правових і соціально-економічних умов для функціонування та зміцнення сім’ї, поліпшення демографічної ситуації, забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок в українському суспільстві.

У доповіді Світового банку “Стійкість, впевненість, перебудова: як українці справляються з війною”⁸ прямо вказується на важливість системи соціального захисту для забезпечення резиліентності українського суспільства. Автори доповіді зазначають, що багато українських сімей долали труднощі, покладаючись на членів сім’ї та державні виплати. Соціальні виплати – як соціальна допомога, так і пенсії за віком – допомогли пом’якшити удари від втрати робочих місць і майна, при цьому вони розподілялися всередині сім’ї. Майже у двох із трьох домогосподарств, де хтось втратив роботу, також був хтось, хто отримував пенсію за віком; а третина домогосподарств, чиє майно було пошкоджене, отримувала соціальну допомогу. Уряд відіграв вирішальну роль у

⁸ Resilience, reliance, readjustment: How Ukrainians are coping with the war.

збереженні соціальних виплат. Незважаючи на війну, що триває, пенсії за віком виплачувалися без будь-яких перебоїв протягом 2023 р. Щодо соціальної допомоги, то понад 85% одержувачів у будь-якому місяці заявили, що їхні виплати надходили вчасно. Щодо виплат ВПО, то відповідний показник становив 91%, зокрема в районах, що постраждали від війни. Зменшенню бідності завдяки цим виплатам також посприяв уряд, який забезпечив, щоб їхній обсяг відповідав стрімкому зростанню інфляції у 2023 р. Для бідних громадян пенсії за віком були особливо важливими та становили 60% доходів найбідніших сімей порівняно з лише 25% для найбагатших. Досвід України у наданні державних послуг навіть серед бойових дій, зміцнив стійкість сімей. Зокрема регулярна виплата пенсій за віком, навіть попри те, що вони надходили лише людям похилого віку, підтримувала доходи цілих сімей. Те саме стосувалося соціальної допомоги та виплат внутрішньо переміщеним особам, що істотно захищало сім'ї від бідності. Здатність України підтримувати функціонування державних послуг шляхом виплати регулярної заробітної плати державним службовцям, вчителям і медичним працівникам, а також використання цифрових форм оплати, виявилася унікальною.

Висновки. Таким чином, виявлено беззаперечний зв'язок між соціальним захистом населення і резилієнтністю якості життя. Соціальний захист є основою резилієнтності українського суспільства, важливість якого полягає в ролі “останнього форпосту” для громадянина, коли не спрацювала підтримка у родині або громаді, або критично погіршилася позиція на ринку праці, або відбулося різке падіння рівня життя, або втрачено житло – на жаль, цей список може бути доволі довгим. У цих умовах соціальний захист населення відіграє головну роль у зміцненні стійкості (резилієнтності) особи, домогосподарства, спільноти, суспільства загалом, особливо в умовах криз, економічних потрясінь і війн. На цьому тлі соціальний захист забезпечує (у межах встановлених законодавством норм):

– фінансову стабільність домогосподарств через соціальні виплати, виплату субсидій і пенсій, які дозволяють людям покривати базові потреби – харчування, житло, медичне обслуговування, що є основою гідного життя;

– доступ до соціальних послуг; якісні послуги у сфері охорони здоров'я, освіти та соціальної підтримки підвищують рівень задоволеності життям, сприяють збереженню звичного способу життя та розвитку людського потенціалу;

– реалізацію адресних допомог і програм підтримки вразливих груп (багатодітних родин, ВПО, осіб з інвалідністю), які допомагають подолати соціальну нерівність і запобігають деприваціям, що спричиняє зниження рівня бідності та соціальної ізоляції;

– психологічне благополуччя у суспільстві, оскільки впевненість у наявності підтримки від держави знижує стрес і тривожність, особливо у періоди нестабільності.

У цих умовах соціальний захист населення відіграє головну роль у зміцненні стійкості (резилієнтності) особи, домогосподарства, спільноти, суспільства загалом, особливо в умовах криз, економічних потрясінь і війн. Дослідження цієї ролі, її здійснення та специфіки в умовах війни і має стати перспективою подальших досліджень у зазначеній тематиці.

Список використаних джерел

1. Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С., Ткаченко Л.Г., Ковтун Н.В., Марченко І.С., Іванов А., Пеляхта М. Вимірювання якості життя в Україні: аналіт. доповідь. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf
2. Наумова М.А. Огляд сучасних методичних засад вимірювання якості життя. *Економіка і організація управління*. 2016. № 3. С. 252–261.
3. Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А. Якість життя населення України та перші наслідки війни. Київ: Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2023.
4. Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2019. 270 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/monografia_2019.pdf
5. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія / Л.М. Черенько. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2021. 423 с.
6. Holling C.S. Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 1973. Vol. 4. P. 1–23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>
7. Walker B., Holling C.S., Carpenter S.R., Kinzig A. Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*. 2004. Vol. 9 (2). Art. 5. P. 1–9. <https://doi.org/10.5751/ES-00650-090205>
8. Калашнікова Т.М. Дослідження еволюції теорії резильєнтності у застосунку до територіальних систем. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 58 (4). С. 65–78. <https://doi.org/10.15407/dse2024.04.065>
9. Інституційне забезпечення резильєнтності економіки України: монографія / за ред. Е.М. Лібанової; авт. колектив. Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2025. 424 с.
10. Інструменти забезпечення резильєнтності українського суспільства: монографія / за ред. Е.М. Лібанової; авт. колектив. Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2025. 372 с.
11. Devereux S., Solórzano A., Wright R. Maximizing impact at the intersection of social protection and resilience. World Food Programme Policy Brief. 2024. URL: <https://www.wfp.org/publications/2024-maximizing-impact-intersection-social-protection-and-resilience-wfp-social>
12. Otchere F., Handa S. Building Resilience through Social Protection: Evidence from Malawi. *Journal of Development Studies*. 2022. Vol. 58 (10). P. 1958–1980. <https://doi.org/10.1080/00220388.2022.2075733>
13. Megatrends and the Future of Social Protection. Paris: OECD Publishing, 2024. <https://doi.org/10.1787/6c9202e8-en>
14. Гітис Т.П., Чемерис Є.Т., Антонова В.І., Носаньова А.С. Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1 (59). С. 116–122. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-116-122](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122)

Надійшла 18.08.2025

Прорецензована 02.09.2025

Доопрацьована 11.09.2025

Підписана до друку 30.09.2025

References

1. Libanova, E.M., Hladun, O.M., Lisohor, L.S., Tkachenko, L.H., Kovtun, N.V., Marchenko, I.S., Ivanov, A., Peliakhta, M. (2013). Measuring Quality of Life in Ukraine: analytical report. Kyiv: Ptoukha

Institute for Demography and Social Studies NAS of Ukraine. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf [in Ukrainian]

2. Naumova, M. (2016). Review of modern methodological foundations for quality of life measuring. *Economics and organization of management*, 3, 252–261 [in Ukrainian]

3. Cherenko, L.M., Poliakova, S.V., Shyshkin, V.S., Reut, A.H., Krykun, O.I., Kohatko, Yu.L., Zaiats, V.S., Klymenko, Yu.A. (2023). The Quality of Life of the Population of Ukraine and the First Consequences of War. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies NAS of Ukraine [in Ukrainian]

4. Libanova, E.M. (Ed.). (2019). Human Development in Ukraine. Assessment and Forecast of the Population's Standard of Living: collective monograph. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies NAS of Ukraine. URL: https://idss.org.ua/arhiv/monografia__2019.pdf [in Ukrainian]

5. Cherenko, L.M. (Ed.). (2021). Model of Living Standards in Socio-Economic Conditions of Instability: monograph. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies NAS of Ukraine [in Ukrainian]

6. Holling, C.S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1-23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>

7. Walker, B., Holling, C.S., Carpenter, S.R., Kinzig, A. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*, 9 (2), 5, 1-9. <https://doi.org/10.5751/ES-00650-090205>

8. Kalashnikova, T.M. (2024). Study of the evolution of the theory of resilience in application to territorial systems. *Demography and Social Economy*, 58 (4), 65-78. <https://doi.org/10.15407/dse2024.04.065> [in Ukrainian]

9. Libanova, E.M. (Ed.). (2025). Institutional Support for the Resilience of Ukraine's Economy: monograph. Kharkiv: FOP Liburkin L.M. [in Ukrainian]

10. Libanova, E.M. (Ed.). (2025). Instruments for Ensuring the Resilience of Ukrainian Society. Kharkiv: FOP Liburkin L.M. [in Ukrainian]

11. Devereux, S., Solórzano, A., Wright, R. (2024). Maximizing impact at the intersection of social protection and resilience. World Food Programme Policy Brief. URL: <https://www.wfp.org/publications/2024-maximizing-impact-intersection-social-protection-and-resilience-wfp-social>

12. Otchere, F., Handa, S. (2022). Building Resilience through Social Protection: Evidence from Malawi. *Journal of Development Studies*, 58 (10), 1958-1980. <https://doi.org/10.1080/00220388.2022.2075733>

13. Megatrends and the Future of Social Protection. (2024). Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/6c9202e8-en>

14. Gitis, T., Chemerys, Ye., Antonova, V., Nosanyova, A. (2020). Study of the Current Level of Social Protection of the Population in Ukraine. *Economic Herald of the Donbas*, 1 (59), 116-122. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-116-122](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122) [in Ukrainian]

Received on August 08, 2025

Reviewed on September 02, 2025

Revised on September 11, 2025

Signed for printing on September 30, 2025